

**Įžengiant į fikcijos miškus: Lietuvos partizanai
Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės, Mariaus Ivaškevičiaus,
Teodoro Četrausko romanuose**

Nerijus BRAZAUSKAS
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *fikcija, galimas pasaulis, miškas, partizanai, romanas, istorija, skaitytojas, naratyvinis tekstas.*

Šio straipsnio tikslas yra aptarti, kaip Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės romane *Užverstų šulinių vanduo* (2000), Mariaus Ivaškevičiaus romane *Žali* (2002), Teodoro Četrausko romane *Tarsi gyventa* (2004) kuriama fikcija apie partizanus, koks yra tikrovės ir fikcijos santykis, kaip traktuojama istorija, kokiam skaitytojui adresuotas tekstas, kokį skaitytoją tekstas kuria. Kokia šio tyrimo problema? Šiandien, svarbų vaidmenį žinojimo procese vaidinant interdiscipliniškumui, aktuali galėtų būti dar 1950 m. išsakyta Lieslie'o Fiedlerio mintis, kad „literatūros kritika visada yra tampanti ‘kažkuo kitu’ [something else] dėl paprastos priežasties, kad literatūra visada yra ‘kažkas kita’“ (cit. iš Moran 2010, 19). Tai kaip tik ir lemia situacija, kad literatūra yra apie viską, kad literatūros, kalbos, istorijos etc. interdisciplininėje sampnyoje visiškai kitaip atsiveria / gali atsiverti ir, regis, paprasti, aiškūs dalykai. Pažvelkime į žodžio „miškas“ leksinę apibrėžtį: „medžiais apaugusi vieta“ (DLKŽ 403). Iš tiesų šiandien, matyt, visi žinome, kad Lietuvoje partizanų pasipriešinimas sovietinei okupacijai, trukęs nuo 1944 m. iki 1953 m., neatsiejamas nuo miško¹. Tačiau miškas ir medžiai, mano galva, partizanams buvo ir „kažkas kita“. Kas? Tai gerai rodo skulptoriaus Jono Jagėlos paminklas Jonui Žemaičiui-Vytautui Palangoje (2004).

Rūta Trimonienė, pristatydama paminklo pastatymo aplinkybes, rašė, kad buvo pasirinktas „Jono Jagėlos paminklo projektas, vaizduojantis Lietuvos partizanų

¹ Miškas Lietuvos partizanams nebuvo saugus prieglobstis, bet buvo vienintelė galimybė kovoti su okupantais. Tai pažymėjo istorikas Kęstutis K. Girmius: „Partizanas niekada negalėjo jaustis saugus, nes nebuvo nė vienos vietos Lietuvoje, gal išskyrus Palių pelkes, kurios geriau ginkluoti ir gauseni komunistų daliniai negalėjo pasiekti ir apsupti per kelias valandas. Lietuvoje nebuvo nei kalnų, nei didesnių pelkių ar girių, kuriose partizanai būtų galėję pailsėti, pasveikti nuo žaizdų, pataisyti įtemptus nervus.“ Kęstutis K. Girmius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Fotografuotinis leidimas su autoriaus pratarme Lietuvos skaitytojams, Vilnius: Mokslas, 1990, 308.

palapinę. Granitiniame paminklo pagrinde esančioje angoje pasodinta eglutė simbolizuoja partizanus globojusius ir slėpusius miškus“ (T r i m o n i e n ė 2005). Ką dar simbolizuoja ši eglutė? Tikėjimą? Ant Žemaičio-Vytauto bunkerio dangčio augusią eglutę? Partizano Juozo Palubeko-Simo – Žemaičio-Vytauto sargybinio ir išdaviko – lipimą į eglę, žvalgantis, ar amerikiečiai dar neatsiunčia lėktuvo paralyžiuotam vyriausiajam partizanų vadui? Tai tik keletas kitų galimų variantų, bet dvi detalės – palapinė ir eglutė – yra skulptoriaus idėja. Šios detalės, susietos su Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio istorija, leidžia iškelti hipotezę, kad patiems partizanams miškas buvo „galimas pasaulis“, kurį Umberto Eco apibrėžia kaip kultūrinį konstrukta². Galimas pasaulis „<...>

N. Brazausko nuotrauka

yra *ens rationis* ar *rationalus konstruktas*“ (E c o 1984, 220). Jį aiškindamas Eco teigia: „Iš tiesų savybės, charakterizuojančios galimus pasaulius kaip kultūrinius konstruktus, gali būti adaptuotos ne intuityviam pasaulio referencijų apibrėžimui. Galimas pasaulis yra dalis žmogaus conceptualios sistemos ir priklauso nuo conceptualių schemų“ (Ibid., 222). Partizanus į „galimą pasaulį“ išėiti skatino: „<...> (1) pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijos patirtis; (2) nežabotas sovietinis teroras pirmaisiais pokario metais; (3) Vakarų intervencijos viltis ir (4) patriotizmas“ (G i r n i u s 1990, 110). Šiandien galėtume pasakyti, kad tai buvo sąmoningo apsisprendimo³, moralės, laisvės, pareigos ir tikėjimo ateitimi (geopolitikos pasikeitimo viltis) pasaulis. Jis ypač rėmėsi numatoma Vakarų intervencija, o „sąmonėje ar sąmonėje šis tikėjimas turėjo gilią reikšmę“ (Ibid., 111). Adolfas Ramanauskas-Vanagas sakė: „Drąsiai stojome nelygion kovon todėl, kad net neabejojome, jog laisvasis pasaulis, kuris taip didžiuojasi laisvės idealų branginimu, neeis bolševizmui – civilizacijos gėdai – plėstis ir įsiviešpatauti <...>. Bet išėjo kitaip. Laisvės kovoje pavergtosios tautos paliko vienišos“ (R a m a n a u s k a s - V a n a g a s 1992, 436). Kaip atskleidžia Kęstutis K. Girnius, jau 1950 m. Amerikos žvalgybos atstovas Vokietijoje George’as Smithas, susitikęs su VLIK’o veikėjais, išreiškė poziciją, kad JAV rūpi žvalgybos duomenys, o ne ginkluotas pasipriešinimas. „Pasak

² Lingvistinės „galimų pasaulių“ ir literatūrologinė romano kaip „galimo pasaulio“ koncepcijos aptariamasi Algio Kalėdos studijoje *Romano struktūros matmenys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, 23–34.

³ Bernardas Gailius tiksliai išvelgė, kad „paprastčiausiai jiems [partizanams – įterpta N. B.] būdingas laisvo žmogaus, o ne įkaito, mentalitetas“. Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 219.

jo, patikima mokslinio tyrimo įstaiga vertingesnė už keliolika tūkstančių ginkluotų pogrindžio kovotojų“ (cit. iš Girnius 1990, 356). Tačiau kovotojai to nežinojo, todėl vertėtų pacituoti Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės vado Prano Muningio-Žvelgaičio priešmirtinę pagiežą Vakarams: „Būkite prakeikti, anglai ir amerikantai, žmonių žudikai. Jūs mane ir mano vyrus suvedžiojote ir niekšišškai apgavote“ (cit. iš Girnius 1990, 358). Šis istorinis ekskursas pateiktas siekiant parodyti, su kokia painia situacija susiduria rašytojai (menininkai), nusprendę pavaizduoti (įamžinti) partizanų kovas ir gyvenimus. Kitaip sakant, jie įžengia į fikcijos miškus, o analizuoti paranki šio tyrimo metodologija – Umberto Eco naratyvinio teksto koncepcija, išdėstyta knygoje *Šeši pasivaikščiojimai fikcijos miškuose (Six Walks in the Fictional Woods)*, 1995). Straipsniui svarbios pagrindinės toliau aptariamose teorinės pozicijos.

Aiškindamas 1993 m. Harvardo universitete skaitytų paskaitų, skirtų skaitytojo temai, pavadinimą, Eco sako: „Miškai – naratyvinio teksto metafora, ne tikrai pasakų, bet kiekvieno naratyvinio teksto. Yra tokie miškai kaip Dublino, kuriuose vietoj Raudonkepuraitės kažkas gali sutikti Molly Bloom, ir tokie kaip Kasablankos, kuriuose kažkas gali sutikti Ilsą Lund ar Ricką Blainą“ (Eco 1995, 6). Ši metafora, mano galva, leidžia analizuoti ir realų, ir fikcijos mišką. Šiame straipsnyje naratyviniu tekstu ‘siekiant sukurti interdisciplininį žinojimą’ hipotetiškai laikomas ne tik romanas, bet ir partizanų miškas. Ar šie miškai susitinka?

Toliau Eco, perimdamas Jorge’s Luiso Borgeso metaforą, pažymi: „<...> miškas yra sodas išsišakojančiais takais. Net jeigu šiame miške nėra gerai išmintų takų, kiekvienas iš mūsų galės išminti savo taką, nusprenddamas apeiti priešais atsiradusį medį iš kairės ar iš dešinės, ir priimdamas sprendimą, susidūręs su kiekvienu medžiu“ (Ibid., 6). Keltina hipotezė, kad daugybė naratyvinių takų sudaro ne tik romano mišką, bet ir realų mišką. Tai labirintas, kuriame konkrečius sprendimus priima ir partizanai, ir rašytojai. Kokius?

„Pagaliau kiekvienas tekstas (kaip aš esu rašęs anksčiau) yra tingi mašina, prašanti skaitytojo atlikti dalį darbo už ją“ (Ibid., 3). Šis darbas susijęs su tuo, kad „naratyviniame tekste skaitytojas yra priverčiamas visą laiką rinktis. Iš tikrųjų šis įpareigojimas pasirinkti yra aptinkamas netgi individualaus sakinio lygmenyje – mažiausiai kiekvieną kartą ten, kur yra tranzityvinis veiksmožodis. Kai tik kalbėtojas artėja prie sakinio pabaigos, mes, kaip klausytojai ar skaitytojai, susilažiname (nors ir nesąmoningai): mes mėginame numatyti jo ar jos pasirinkimą ar nekantriai klausime savęs, koks bus pasirinkimas“ (Ibid., 6). Naratyvinio teksto skaitytojas nuolat renkasi teksto skaitymo, suvokimo ir interpretavimo strategijas. Taip pat – skaitomo teksto vietą, tempą, laiką etc. O partizanai miške rinkosi konkrečias gyvenimo, kovos, tapatybės ir mirties strategijas. Ar būtų tarp šių strategijų sąsajų?

Naratyviniame tekste svarbiausias yra skaitytojas, kurio pagrindines apibrėžtis Eco nurodė ankstesniuose darbuose. Tai „empirinio“ ir „pavyzdinio“ skaitytojo

koncepcijos⁴. „Empirinis skaitytojas – tai tu, aš ir kiekvienas, skaitantis kokį nors tekstą. Empiriniai skaitytojai gali skaityti įvairiais būdais, čia nėra jokių taisyklių, kurios sako, kaip skaityti <...>“ (Ibid., 8). Taigi empirinis skaitytojas skaito tekstą taip, kaip jam patinka, dažnai tekstą susieja su savo asmeniniais išgyvenimais, su savo patirtimis. „<...> pavyzdinis skaitytojas – tai tam tikros rūšies idealaus skaitytojo tipas, kurį tekstas numato ne vien kaip savo bendradarbį, bet taip pat mėgina jį sukurti“ (Ibid., 9). Toks skaitytojas skaito pagal teksto taisykles, jis sutinka žaisti savo partiją, tariant Eco žodžiais⁵. Taigi „skaitytojas yra tiksliai apibrėžtas leksinės ir sintaksinės teksto organizacijos: tekstas yra ne kas kita kaip semantinis-pragmatinis savo Pavyzdinio Skaitytojo kūrimas“ (Eco 1984, 10).

Analogiškai Eco išskiria ir empirinį, ir pavyzdinį autorių. Empirinis autorius – tikrasis autorius, gyvas, užrašytas ant knygos viršelio, kitaip sakant, jį nurodo parateksto ženklai. Empirinis autorius itin nedomina Eco, jam skiriama mažai dėmesio. Pavyzdinį autorių yra sunku identifikuoti, jis egzistuoja šalia pavyzdinio skaitytojo. Pavyzdinis autorius – tai „<...> balsas, kuris reiškiasi kaip pasakojimo strategija, kaip palaipsniui mums pateikiamų instrukcijų sąvadas, ir tomis instrukcijomis mes turime sekti, jeigu nusprendžiame tapti pavyzdiniais skaitytojais“ (Eco 1995, 15). Galima pasakyti, prisimenant ir Eco cituojamą Gérard'ą Genette'ą, kad empirinis autorius egzistuoja už teksto, o pavyzdinis autorius – tekste.

Apibendrinant šias teorines mintis galima teigti, kad bet koks naratyvinis tekstas yra miškas, o jame gali klaidžioti ir empiriniai, ir pavyzdiniai skaitytojai bei autoriai. Visi jie – tai „<...> būtys, kurios tampa aiškios viena kitai tik skaitymo proceso metu, nes kiekviena jų sukuria kitą. Aš manau, kad tai galioja ne tik naratyviniams tekstams, bet ir kitokios rūšies tekstui“ (Ibid., 24).

Nieko nėra baisiau už sielos kančias.

Teodoras Četrauskas

Pirmasis pasivaikščiojimas fikcijos miške – Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės romanas *Užverstų šulinių vanduo* (2000). Romane pasakojama partizanų kovos, išgyvenimo, meilės, mirties, kančios, tikėjimo ir išdavystės istorija⁶. Kūrinio žanras

⁴ Šios koncepcijos buvo apibrėžtos, pateikiant detalias semiotines, komunikacines, naratyvines schemas ir kodus, žr. Umberto Eco knygoje *Skaitytojo vaidmuo*, Bloomington: Indiana University Press, 1984, 3–43, 200–260. Tačiau knygoje *Šeši pasivaikščiojimai fikcijos miškuose* (1995) šios sąvokos universalizuojamos, formuluojamos ne semiotikos, o metaliteratūros diskurse.

⁵ Klasikiniais „pavyzdinio autoriaus“ ir „pavyzdinio skaitytojo“ pavyzdžiais, mano galva, galėtų būti laikomi Julio Cortázar'o romanas *Žaidžiamė klases* (1963) ir Italo Calvino *Jeigu keleivis žiemos naktį* (1979).

⁶ Apie Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės istorinius tyrinėjimus žr. „N. Gaškaitės-Žemaitienės darbų bibliografija (1993–2000)“ [prieiga internete: http://www.genocid.lt/Leidyba/8/gas-kaites_bibliografija.htm, žiūrėta 2011 08 24]. Autorės istoriniai tyrinėjimai ir grožiniai kūriniai verčia mąstyti apie tai, kad „skirtingai nei fikcijų kūrėjai, istorikai iki teksto rašymo

sako, kad tai fikcija, bet įdomiausia, kaip ši partizanų tikrovės fikcija kuriama. Atidžiau pažvelkime į keletą autorės meninių sprendimų. Pirmiausia pavadinimas: *Užverstų šulinių vanduo* tiesiogiai nurodo į istorinį faktą, kad nužudytų ir išniekintų partizanų kūnai buvo sumetami į šulinį. Romano pabaiga liudija autorės intenciją parodyti, kad „<...> požemių vandenys iš seniai užverstų šulinių gaivino jų veidus. Jie visi buvo čia pat, kartu su ja, ir tęsė savo amžiną nežinomą gyvenimą <...>“ (Gaškaitė-Žemaitienė 2000, 285). Šulinyš metaforiškai jungia visus romano veikėjus, kartu ir partizanų kovų istoriją. Kad ji būtų žinoma, pasitelkiami istoriniai faktai: Šarūno ir Vytenio rinktinės, kolūkių kūrimas etc. Romano veikėja Birutė – partizanų ryšininkė – „<...> vaikščiojo tarp Šarūno ir Vytenio rinktinių“ (Ibid., 194). Kaip žinoma, Vytauto rinktinė priklausė Tauro apygardai, o Šarūno – Dainavos. Abi jos sudarė Pietų Lietuvos (Nemuno) sritį (LLKS organizacinė struktūra 1949–1950 m.). Kolektyvizacijos pradžioje partizanai vykdė anti-sovietinę propagandą, įspėdavo kolūkių organizatorius, kad jų laukia mirtis. Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Juozas Daumantas (Juozas Lukša) apie tai daug rašė. Romane stribas Šimkus gašdina: „– Pavasarį nė vienam nereikės piemenio, pavasarį visi būsit kolchoze. Kas nenorės, galės Sibire taigą kirsti“ (Ibid., 77). „Štai kartą Nedingės apylinkėje, vietos gyventojams padedant, buvo sučiupti trys asmenys, kurie, prisidengdami partizanų vardu, plėšikavo ir terorizavo gyventojus. Jie <...> laukė dieną įvyksiančio Karo lauko teismo“ – tai ištrauka iš Ramanausko-Vanago atsiminimų (Ramanauskas-Vanagas 1992, 21). Gaškaitė-Žemaitienė sukuria istoriją ne apie plėšikų, o apie vadinamųjų partizanų („enkavedistų“) apsilankymą pas Vengrius, jų nužudymą ir kt. nusikaltimus. Autorė Birutės paveikslu parodo, kaip žmonės provokacijų nesuvokė, o partizanas Marius paaiškina, kad tai buvo provokatoriai, kad „yra tokie jų būriai, apsimetę partizanais vaikšto, terorizuoja žmones“ (Gaškaitė-Žemaitienė 2000, 139). Ši istorija, žinoma, fikcija, bet joje išvelgtina sudėtingesnė fikcijos ir istorijos / istorijos ir fikcijos santykio situacija, nes „neaptikta jokių svarių įrodymų, dokumentų, įtikinančių, kad siekiant visuomenę nuteikti prieš partizanus, saugumiečių įsakymu smogikai specialiai būtų sušaudę visai niekuo dėtą šeimą“ (Pocius 2009, 266). Partizanų karo lauko teismas, merginų priėmimo į partizanų būrius klausimas, partizanų šventės ir jų apdovanojimai, partizanų maldos ir dainos, dienoraščiai, partizanų slapyvardžiai etc. – visa tai randame ir knygoose: *Daugel krito sūnų*, *Partizanai*, *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis*. Autorė tiesiog pasirenka konkrečias istorines partizanų kovos, gyvenimo situacijas, epizodus ir juos pavaizduoja. Antai detalčiai aprašomas Čigono – buvusio partizano – karo lauko teismas. Čigonas prašo pasigailėti, o partizanų vadas Marius sako: „– Dievas tavęs tepasigaili, aš neturiu teisės“ (Gaškaitė-Žemaitienė 2000, 158). Ramanauskas-Vanagas ne kartą atsiminimuose rašo apie partizanų karo lauko teismo posėdį ir nuosprendį – mirties bausmę sušaudant. Tai buvo

atlieka didžiausią ir svarbiausią savo darbą – užsiima istorinės medžiagos paieška, atranka, analize, faktų išskyrimu bei jų interpretavimu“. Vytautas Žemgulis, „Istorinis ir fikcinis naratyvas: panašumai ir skirtumai“, *Istorija*, Nr. 66, 2007, 52.

laikoma neišvengiama būtinybe, nors ir suvokiant, jog sprendimas atimti žmogaus gyvybę yra nepaprastas dalykas⁷. Knygoje *Daugel krito sūnų* kalbama ir apie partizanų asmeninį gyvenimą, kuriam daug dėmesio skiria romano autorė. Jos veikėjas Marius myli Birutę, bet tik mintyse. Jis vaižgantiškai mąsto: „<...> negalima prie ko nors stipriai prisirišti, kai visos jėgos, visi jautimai, visi norai ir troškimai skirti vienam tikslui“ (Ibid., 228). Vis dėlto realybė buvo žmogiškesnė, o šeimos ar mylimosios praradimas, kaip rodo Ramanauskas-Vanagas, buvo dažna demoralizacijos ir išdavystės priežastis⁸. Romane vaizduojama idealistinė meilė, veikėjams leidžiama tik kalbėti: „Pasaulis susideda iš dviejų dalykų: meilės ir nebūties“ (Ibid., 258). Kitaip sakant, romano žanro teikiamos ypatybės kurti meninį vaizdą šiuo atveju nėra panaudojamos. Autorėi svarbiau visuomeniniai dalykai, o ne individualūs jausmai. Partizanų savižudybės, jų kankinimas, išniekinimas turgaus aikštėse – visa tai randa vietą autorės romane. Birutė prisimena: „Tartum tyčia pasukau pro aikštę, nors galėjau tiesiai eiti. Pernai ten dvylika gulėjo. Sako, iš Tamulių namo sribai stebi, kas prieis pasižiūrėti. Vieno tėvas neišlaikė, puolė prie sūnaus, o sribai to tik ir laukė“ (Ibid., 53). Tiksliai pakartojama istorinė situacija, kai žmonės bijodami trėmimo apsimesdavo neatpažįstantys savo sūnų: „Jeigu iš žiūrovų kas pravirkdavo ar ištardavo užuojautos žodį, tas tuojau pat būdavo areštuojamasis vietoje ir nuvaromas sauguman“ (R a m a n a u s k a s - V a n a g a s 1992, 439). Romane galėtume išvelgti ir modifikuotą Žemaičio-Vytauto bunkerio paėmimo versiją (ji kuriama plėtojant Mariaus ir Birutės meilės prisipažinimą) ar patį bunkerį. Svarbi viena detalė, susijusi su Mariaus bunkeriu: „<...> Riešutas prasimanė plytų, sumūrijo bunkeryje mažytę krosnelę, per išpuvusį medį išvedė dūmtraukį“ (G a š k a i t ė - Ž e m a i t i e n ė 2000, 226). Kaip liudija šaltiniai, Žemaičio-Vytauto bunkeryje valgyti virdavo primusu, kurio kaminas buvo išvestas per išpuvusį medį. Romane galima išvelgti ir Žemaičio slaugytojos – Marijonos Žiliūtės-Eglutės – istoriją, tik čia ji jau pavadinta Albina. Ji neatsitiktinai grįžta iš tremties, suranda savo mylimojo, partizano, amžino poilsio vietą po ažuolu, kuris po dvylikos metų buvo kitoks: „Nuo apačios iki viršaus ažuolas buvo perrėžtas galingu žaibo kirčiu“ (Ibid., 283). Visi šie autorės sprendimai – tai istorijos užrašymas prozos kalba, keičiant vardus ir asmenis, bet išlaikant pagrindinį istorijos naratyvą. Šitas pasivaikščiojimas fikcijos miške yra vaikščiojimas istorijos takais – fikcijos pagrindas yra istorija. Bet, regis, autorė manė, kad partizanų kovų istorija daliai Lietuvos skaitytojų yra fikcija, todėl galbūt ir gimė šis romanas. Tačiau jis nesukuria situacijos, kai „<...> tam tikrą laiką praleidęs romano pasaulyje ir sujungęs išgalvotus elementus su

⁷ Istorikas Mindaugas Pocius, analizuodamas partizanų kovas su kolaborantais, konstatuoja, kad „<...> plataus masto baudžiamieji veiksmai traktuotini kaip būtinają gintį pranokstantys teroristiniai aktai, pagrindžio teroras“. Mindaugas Pocius, *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009, 347.

⁸ Adolfo Ramanausko-Vanago atsiminimais sėkmingai naudojasi ir istorikai, ir rašytojai. O pats autorius savirefleksyviai teigė: „Aš rašau tai, kas iš tiesų buvo, be to, net nemoku ir neapkenčiu apgauti.“ Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų*, antras leidimas, Vilnius: Mintis, 1992, 345.

tikrovės nuorodomis <...>, skaitytojas nebežino, kur jis ar ji tiksliai yra“ (Eco 1995, 125). Toks pavojus šio romano skaitytojui nekyla – jeigu jis žino istoriją. Tai yra svarbiausia empirinio autoriaus instrukcija skaitytojui. *Užverstų šulinių vanduo* – naratyvinis tekstas, skaitytojas vaikščioja gerai išmintais istorijos takais, jis negali pasiklysti, jis gali būti pavadintas empiriniu.

Kiekvienos idėjos pradžia ir pabaiga yra žmogus.

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė

Antrasis pasivaikščiojimas fikcijos miške – Marius Ivaškevičiaus romanas *Žali* (2002), kurio įvairiausia kritinė recepcija, neretai neigiama, atskleidžia keletą fikcijos kūrimo ir suvokimo ypatybių. Pirmiausia susiduriame su pavadinimu, kurį Eco laiko pagrindiniu interpretacijos raktu. *Žali* – tai nuoroda į Lietuvos miškus, o gal į Sero Vašingtono „<...> dešimt skardinių dažų, ant kurių kiekvienos buvo užrašyta: ‘Žali. Išorės darbams’“ (Ivaškevičius 2002, 152). O gal tai žalios Elenos akys? Gal žalias Natalijos lietpaltis? Atsakymas priklauso nuo skaitytojo, kuris, žvelgdamas tik į knygos viršelį, fone regi partizanus miške ar skardinę išbėgusių žalių dažų. Neatsitiktinai užrašai skardinėje užrašyti ir lietuvių, ir rusų kalbomis.

Toliau randame „Ižangą“, kurioje iš karto parašyta: „Tai šiame kare, jei imsime plačiai, žmonės kariavo už žalią. Tokia mūsų miškų spalva“ (Ibid., 5). Ši pavyzdinio autoriaus, ne Ivaškevičiaus, ižanga – gali būti laikoma instrukcijų sąvadu skaitytojui⁹. Tačiau ji kaip tik ir griauja fikciją, nes pateikia istorinius faktus, skaičius, laikotarpi: pasako, kad tai knyga apie partizaniniam karui vadovavusį žmogų, artilerijos mokslus išėjusį Europoje. Ir čia pat priduria: „Jonas Žemaitis – tokia žmogaus pavardė. Nors viskas, kas čia parašyta, yra baisus prasimanymas“ (Ibid., 8). Šis suvokimas labai susijęs ne tik su skaitytojo „lūkesčių horizontu“, bet ir su laiku. Eco sako, kad „<...> grožinės literatūros kūrinys laikas egzistuoja trimis formomis – būtent fabulos laikas, diskurso laikas ir skaitymo laikas“ (Eco 1995, 55). Fabulos laikas yra turinio dalis, diskurso laikas yra rezultatas teksto strategijos, kuri sąveikauja su skaitytojo suvokimu ir spartina skaitymo laiką. *Žalių* atveju fabulos ir skaitymo laiko sandūra lemia negatyvų romano vertinimą. Jos užtenka empiriniam skaitytojui, kad jis romaną skaitytų kaip istorinį, ieškodamas jame to, ko nėra¹⁰. Jam svarbiausia – pagrindinio personažo asmenvardis, kuris užgožia iš-

⁹ Įdomu pastebėti, kad į romano ižangą dėmesį atkreipia ir istorikas, teisininkas Bernardas Gailius, kuris patį kūrinį įvertina taip: „Visų pirma, žinoma, tai kūrinys ne apie partizanų karą, o apie kažką kita. Kaip nepatyręs kritikas galiu pasakyti tik tiek, kad jis man nepatiko.“ Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 215.

¹⁰ Šio straipsnio autorius mano, kad šios recenzijos skaitytojui žinomos, tad jis norėtų tik pastebėti, kad „empirinių skaitytojų“ vertinimai buvo negatyvūs, norėtų priminti paties autoriaus pasisakymą: „Romano vertinimai manęs nenuvylė, jie mane apstulbino. Kadangi įsivaizdavau parašęs labai lietuvišką knygą. Ką padarysi, požiūris į tokius akivaizdžius dalykus kartais iš esmės skiriasi. Mokėti skaityti apskritai ir mokėti skaityti grožines knygas taip pat kartais nėra tas pats.“ Žr. „Buvo poetinė Lietuva, tapo prozinė. Rašytojas Marius Ivaškevičius atsako į Sigitą Parulskio klausimus“, *Šiaurės Atėnai*, 2004 02 28, Nr. 8 (690), 3.

galvotą personažą, nors ir turintį analogišką vardą ir pavardę. Empirinis skaitytojas šią istoriją suvokia kaip tiesą, tikrovę, nors Eco yra pažymėjęs: „skaitytojas turi suprasti, kad jam pasakoja išgalvotą istoriją, bet jis negali manyti, kad rašytojas meluoja“ (Ibid., 75). Tai prasimanytas pavyzdiniam skaitytojui, kuris mėgina suvokti „vertikalų karą“, vertikalų gyvenimą ir horizontalius jausmus. Kitaip sakant, pavyzdinis autorius sumaišo fikciją su istorija, o skaitytojai skirtingai vaikšto po šį naratyvinį mišką. Empiriniam skaitytojui sunku suvokti, kad autorius pateikia *galimą* mišką, o iš čia ir kyla visas romano meninis pasaulis¹¹.

Pažvelkime į tai, kaip koreliuoja fikcija ir tikrovė, turėdami omenyje, pavyzdžiui, Gaškaitės-Žemaitienės parašytą Jono Žemaičio biografiją – *Žuvusiųjų prezidentas* (1998), kurioje sakoma, kad knygoje vaizduotei „<...> labiau priskirtini stilistikos dalykai, nes kiekvieną herojų jausmų ir minčių niuansą stengiausi pagrįsti girdėtu pasakojimu, MGB šnipų pranešimo sakiniu ar čekistų ataskaitos nuotrupa“ (G a š k a i t ė - Ž e m a i t i e n ė 2007, 14). Bet tą patį darė ir Ivaškevičius, tik implicitiškai. Faktas ir tikrovės diskursui priskirtini personažų vardai, Žemaičio asmeninio gyvenimo detalės (tėvai ir jų ūkelis bei pieninė; paralyžius), Elena; vietovės (Fontenblo), grafas Tiškevičius, partizanai (Palubeckas, Palubeckaitė), Afanasiiaus Dušanskio prototipas – Nachamanas Dušanskis, Vasilijaus Sinicino – Jakovas Sinicinas. Ką tai duoda kūriniui? Realus ir istorinis pasaulis yra fikcijos fonas, nes be jo pati išmonė neįmanoma. Faktas pateikia pirmąjį karą – partizaninį karą, tiksliau, jo kontekstą. Patį karą kuria išmonė, nes Ivaškevičius daugiausia dėmesio skiria fikcijai, o tai daro kurdamas painų naratyvą, žaisdamas istorijos ir kalbos diskursais. Sukeisdamas ir sujungdamas fiktyvius bei tikrovės įvykius, pateikdamas ne partizanų, bet strībų apklausas, visą romano laiką patalpindamas į vieną dieną – 1950 m. rugpjūčio 21-ąją. Fikcija leidžia parodyti partizanų kasdienio gyvenimo realijas, kurioms ne tiek daug dėmesio skiria istorikai (išimtis yra Kęstutis K. Girnius) ar patys partizanai. Ivaškevičius atkreipia dėmesį į išmatas, į dienos ir nakties kaitą, į žinutes buteliuose, į netikėtai paliktus ginklus etc. Šiems dalykams daugiausia dėmesio skyrė Ramanauskas-Vanagas ir Baliukevičius-Dzūkai, kuris dienoraštyje užfiksavo, kad „laisvas laikas sunaudojamas dažniausiai pokalbiams ir kortavimui, rečiau – dainų rašymui“ (LBPD 188). Ivaškevičius literatūrine kalba siekia parodyti, kad partizanas ir partizaniniame kare išliko žmogus su jausmais, aistromis, nuodėmėmis, o iš čia ir kilo sekso scenos, papiktinusios empirinį skaitytoją, nesutinkantį, kad „žeminė – žemiškų geismų rojus“ (I v a š k e v i č i u s 2002, 134). Tokiai traktuotei reikalingas pavyzdinis skaitytojas, turintis estetinį jautimumą ir neturintis asmeninės pokario kovų patirties. Romanistas pateikia dar vieną versiją apie Jono Žemaičio viešojo ir privataus gyvenimo dalykus, beje, perteikiamus paties Žemaičio lūpomis. Tačiau tai Ivaškevičiaus Žemaitis, kuris

¹¹ Tiksliau Audingos Peluritytės pastebėjimu, „<...> Ivaškevičius kuria meninę partizaninio karo versiją – kelia universalius žmogaus egzistencijos klausimus: dėl ko mirti verta labiau nei gyventi? kada ir kur prasideda karas ir ar jis gali baigtis? kas, dėl ko ir su kuo kovoja?“ Žr. Audinga Peluritytė, „Jauniausieji lietuvių prozininkai“, *Naujausioji lietuvių literatūra* (1988–2002), sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, 219.

skaitytoją gali nuvesti ir prie istorinio Jono Žemaičio, ir prie *Žuvusiųjų prezidento*. Prisimintina Eco mintis, kad „kai ižengiame į fikcijos mišką, mes esame įpareigojami su autoriumi pasirašyti fikcinę sutartį, kuri liepia mums tikėti, pavyzdžiui, kad vilkai gali kalbėti <...>“ (Eco 1995, 77). Jeigu mes nesutinkame, kad Jonas Žemaitis gali žaisti žaidimus, o ne vadovauti karui, mes sulaužome tariamą sutartį. Nepaisant mūsų sprendimų, pavyzdinis autorius fiktyvioje istorijoje atskleidžia partizanų egzistenciją, patį gyvenimą palygindamas su tarpu. Įsiskaitykime į išgalvoto Žemaičio ir Baliukevičiaus-Dzūko mintis. Pirmasis sako: „<...> taigi tarpas tarp ankstesniųjų dviejų karų yra visas mūsų gyvenimas. Ar nebuvo galima pasakyti tiesiai: jums duotas tik šitas tarpas. Gyvenkite, mylėkite, mirkite, žodžiu, darykite viską, kas pridera žmogui, tik viską darykite greitai“ (Ivaškevičius 2002, 122). Antrasis įrašė tokius žodžius: „Taip, taip. Mes tikri svečiai. Visi partizanai svečiai šioje žemėje, ilgai nemėgstantieji viešėti ir todėl neįkyrūs. Pasirodė kaip meteoras, žybtelėjo ir sudegė. Taip sudega jų jaunos dienos, troškimai, idėjos ir svajos“ (LBPDD 109). Kur ir koks skirtumas?

Romane visus šiuos tikrovės ir fikcijos dalykus jungia žaidimas, būdingas postmodernizmo literatūrai: tai parodija pagrįstas žaidimas intertekstais. *Žaliuose* žaidžiamas karas, realizuojamas siekis „<...> žaisti dvigubą karą, arba dukart būti kare“ (Ivaškevičius 2002, 106). Tai du partizaniniai karai: kovos ir jausmų, nors kovos tėra labai nedaug (tėra mūšio parodija, kai senoji Žemaitienė apšaudo partizanus kulkosvaizdžiu). Romane taip pat žaidžiama nuoširdumu, metaforomis, dialogais, apklausomis, metais, spalvomis ir netgi jausmais. Žaidžiama ir išmone (istorija su Ukrainiečiu), ir svarbiausia, kad „Ukrainietis, net ir būdamas išgalvotas, sugebėjo visiems smagiai sudirbti nuotaiką. Palubeckas ižeistas, Pieninė nusivylusi, o aš pasirodžiau kaip paskutinis niekšas, pasiuntęs visus myriop“ (Ibid., 129). Ypač išmoningai žaidžiama Žemaičio ir Elenos intymiomis patirtimis, galima amerikiečių puolimo vizija, Pieninės kūnu parodijuojama „Laisvės statula“. Romanistas ironiškai reflektuoja tai, kas partizanams ilgą laiką buvo kovos pagrindas – tikėjimas JAV pagalba. Tačiau dar ironiškiau ši vizija aptarta Baliukevičiaus-Dzūko: „Kai Žalgiris ima skaityti, jog JAV statančios naujus lėktuvus, Artojas melancholišku balsu prataria:

– Dar cik stato... – ir atsidūsta. Po to priduria: – Karas pradėc – tai ne papirosas surūkyc“ (LBPDD 86).

Tardytojas tardo Žemaitį šiais metodais: kankinimu išmone, užmarštimi, nebūtimi. Tai žaidimas, kuris įgyja netikėtą prasmę, kai tardytojas sako: „– Mes slepiame tiesą. Nes mes – literatoriai“ (Ivaškevičius 2002, 324). Sovietų tardytojas prilyginamas rašytojui, kuris gali rašyti, ką nori. Tai darydamas jis slepia tiesą, tačiau rašytojas ją, tiesą, per fikciją gali atskleisti. Galima spėlioti, kodėl Ivaškevičius nebėra toks žaismingas, kai vaizduoja savojo Žemaičio sugavimą, panaudodamas istorinio Žemaičio-Vytauto sulaikymo detales (plg. *Žuvusiųjų prezidentą*). Gal tai paaiškintų tardomo Žemaičio mintis: „Bet ką daugiausia galima keisti – tai atmintį. Praeities neįmanoma“ (Ibid., 322). Ivaškevičius aktualizuoja išmonę, o šią situaciją gerai nusakytų Eco mintis, kad „<...> išgalvoti pasauliai yra realaus pasaulio parazitai“ (Eco 1995, 83). Taip gimsta galimas pasaulis, galimas miškas, paro-

dantis, kad romano miškas ir partizanų miškas yra vienas ir tas pats naratyvinis miškas, kuriame kviesta vaikščioti išgalvotais takais. Ir svarbiausia – skatinta žaisti, o tai galima pavadinti pavyzdinio autoriaus instrukcija pavyzdiniam skaitytojui. O kad tai būtų įmanoma, „<...> skaitytojams reikia labai daug žinoti apie tikrą pasaulį, kad jį galėtų panaudoti kaip adekvatų foną išgalvotam pasauliui“ (Ibid., 85).

Aš tik noriu pasakyti, kad šitoje žemėj viskas įmanoma.

Marius Ivaškevičius

Trečiasis pasivaikščiojimas fikcijos miške – Teodoro Četrausko romanas *Tarsi gyventa* (2004). Romano pavadinimas nurodo į tarsi būta, tarsi gyventą, tarsi kovotą pasaulį. Dalelytė „tarsi“ panaikina bet kokią nuorodą į tikrovę, kviečia skaitytoją ją pamiršti. Kad „kažkas“ būta, rodo romano dedikacija: „Skiriu daug iškentusiai savo tėvų kartai“ (Č e t r a u s k a s 2004, 5). Tolesnis naratyvinis tekstas atskleidžia, kad kentėjimas – tai pokario Lietuvos žmonių, partizanų kančios, kurias perteikia mirties patale gulintis Juozas (Ivaškevičiaus Jonas Žemaitis pasakoja istoriją iš kapo). Tai Juozo svarstymai, apmąstymai, kurie skiria *Tarsi gyventa* nuo įvykių pasakojimo jau aptartuose romanuose. Romano pradžioje pasakojama, kad Juozas buvo pervažiutas rusų polutorkės „<...> šaltą 1947 m. žiemą krivių, vaidilučių, Žalgirio šalies miške“ (Ibid., 7). Visas romanas – atsakymas, kas ir kodėl mirtinai pervažiavo Juozą¹². Sukuriama ribinė situacija, kurioje Juozas mąsto ir regi vaizdus, metaforiškai perteikiančius istorinius įvykius. Žalgirio šalies prijungimas „<...> arijų ir bratokų, užsienio reikalų ministrų pasirašytu susitarimu, kuris leido bratokams pradėti vietos žmonių perauklėjimą, ateiti į ją be sūvio, būti paskui paprašytiems, kad jų šalį priimtų į savo broliškos šalies sudėtį, atneštų į ją, kaip vienas Žalgirio šalies atstovas vėliau sakė, savo vado saulę“ (Ibid., 12). Taip nusakyta XX a. Lietuvos istorija, kuriai reikalingas pavyzdinis skaitytojas, žinąs iš anksto kai ką. Bet kartu tai istorija, kuri atskiria „taktinius patriotus“, liudijančius šalies egzistavimą, ir „strateginius patriotus“, dipukus, nenurimstančius be to, ko atsisakė. Taktiniai patriotai laviruoja tarp arijų ir bratokų, o galiausiai ima rengtis savam karui, „<...> kai iššokama iš po žemių, iš miško, iš ežios, iš rugių, iš krūmų, iš kluono, iš pirkios, iš kambario, iš spintos, iš būdelės su širdute ir tratinama į tuos, kuriais nepasitikima, kurių nemėgstama, kurių nepripažįstama“ (Ibid., 25). Tai karas, kuriame nėra sunkiosios technikos, kuriame fronto linija yra visur ir kuriame kiekvienas miega zuikio miegu. Šis karas buvo artimas karių „<...> pilėniškai prigimčiai“ (Ibid., 26)¹³. Juozo keliolikos trobų miestelis tapo Velnio veiklos vieta. Romanistas nepateikia jokių istorinių faktų, tačiau kai kurios Velnio

¹² Vėliau Četrauskas parašė romano tęsinį *Dangiškasis kinematografas* (2007), kuriame Juozas skaistykoje žiūri filmą apie savo šeimą. Kartu vaizduojamas ir sovietmetis, kai partizanų kova pasibaigusi.

¹³ „Pilėniška prigimtis“ gali būti suvokiama ir kaip autoriaus ironija. Tam pagrindą suteiktų ir pozicija, kad „<...> 1336 m. Pilėnų gynyba išsiskyrė ne pasipriešinimo herojiškumu, bet tarpusavio žudynėmis ir nematyto chaoso vaizdais“. Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: legenda ir istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, 72.

detalės (Žalgirio šalies armijos viršila, išvaizda), faktai leistų teigti, kad šio veikėjo prototipas yra Jonas Misiūnas-Žalias Velnias¹⁴. Istoriniai duomenys teigtų, kad Četrausko vaizduojamas miestelis – Čiobiškis, bet taip tvirtinti leidžia tik detalė, kad „<...> ant vaikų prieglaudos aukšto Velnias buvo sumanęs įsirengti savo štabą <...>“ (Ibid., 27). Autoriui svarbiausia fiktyvus pasaulis, nors jame atpažįstame ir istorinių realijų. Četrauskas tiesiog konstatuoja, kad „kiekvienas pagal išgales turėjo remti Velnią: būti su juo miške, duoti jam ir jo žmonėms valgyti, gerti, apsirengti, pastogę, slaugą, pranešinėti apie kiekvieną bratokų ir jų galimų šalininkų žvilgsnį“ (Ibid., 27). Tokia istorinė situacija buvo skausminga, nes kiekvienas lietuvis turėjo pasirinkti: partizanai ar sovietų valdžia. Ši dilema apmąstyta Juozo Daumanto, Ramanausko-Vanago, Baliukevičiaus-Dzūko atsiminimuose ir dienoraštyje. Pastarajame, beje, ne kartą konstatuojama, kad „retas iš mūsų intelektualų gali pasiryžti už tėvynės laisvės idėją mirti“ (LBPDD 56). Tačiau išgalvotame Četrausko romane nėra jokios įtampos, jokios dramos, jokios kovos. Ji gali vykti tik skaitytojo sąmonėje, gali būti nulemta jo žinojimo. Juozas tampa Velnio atstovu mokykloje. O miestelyje vyksta įprastas Žalgirio šalies gyvenimas: bratokų šaukimai ignoruojami, duoklės natūra niekas nemoka, nėra nei teisingai, nei neteisingai nušertų bekoniukų, kuriais garsėjo ši šalis. Čia naratorius pažymi svarbų lietuvių mentaliteto bruožą: „Krivų, vaidilučių, Žalgirio, Pilėnų ainis yra praeities žmogus. Praeities didybė įsigėrusi į jo smegenis, kaulus, kraują, ji daro jį tokį uždara, atlaidžiai šypsantį ir perdėtai reiklų“ (Č e t r a u s k a s 2004, 42). Galbūt todėl atsirado ir „apie dvidešimt tūkstančių ginkluotų vyrų <...>“, kurie klausė sumanaus ir profesionalaus, nesugaunamo Velnio (Ibid., 43). Pastarąjį ir aktualizuoja Četrauskas, užsimindamas apie tai, kad „Didvyriu, apie kurį dainuojamos dainos, tapo kitas to karo vadas, subūręs ne tiek daug karių ir galbūt mažiau nuveikęs, kas tai paskaičiuos, tačiau bratokų sugautas, taip sakant, savo poste ir pavyzdinčiai miręs nuo kančių, kurios buvo tvarkingai paliudytos jas mačiusių asmenų“ (Ibid., 44). Naratorius čia su lengva ironija kalba apie Joną Žemaitį? Jis kelia herojaus tapsmo, suvokimo ir atminimo klausimą.

Četrauskas net brutaliausiose situacijose išvelgia „kažką kita“. Groteskiškai užsimenama apie tuos, kurie „<...> po kelias dienas guli bažnyčių, miestelių aikščių, milicijos skyrių patvoriuose su ištrauktais linksmačiais, tarsi būtų buvę užklupti pavydžių vyrų *in flagranti* ir gavę galą nespėję net susitvarkyti <...>“ (Ibid., 46). Toks partizanų reflektavimas pagrįstų Eco mintį, kad „su išgalvotu tekstu tu gali daryti ką nori“ (E c o 1995, 108). Rezultatas priklauso nuo skaitytojo, kurį akcentuoja ir Četrauskas, sakydamas, kad žinančiam žodį „miškas“ minčių apie nubautą lengvapėdystę nekyla. Būtent miškas atskleidžia ir Žalgirio šalies žmonių mentalitetą, jų istorinę, kultūrinę, religinę patirtis, o visa tai opoziciškai lyginama su bratokų mentalitetu. Pastarasis per amžius lėmė, kad „<...> bratokų šalis, šiurpindama visus savo karine galia, likdavo šimtasiūlių ir kerzinių batų, perlinės košės ir pigios degtinės šalimi <...>“ (Č e t r a u s k a s 2004, 50). Naratorius su tokia pa-

¹⁴ Žr. „Jonas Misiūnas-Žalias Velnias“ [prieiga internete: <<http://www.genocid.lt/centras/lt/353/a/>>, žiūrėta 2011 08 24].

čia ironija ir grotesku subtiliai aprašo partizanų tardymo, kankinimų būdus, faktą, kad Žalgirio šalies publika „patys sprogdinasi granatomis, jeigu bratokai neturi pro kur jų įmesti arba leidžiasi sušaudomi iš apačios <...>“ (Ibid., 53). Velnio štabo, įrengto ant prieglaudos aukšto, istorija atskleidžia partizanų herojiškumą ir išdavystės fenomeną, kuris partizanų kovose suvaidino labai svarbų vaidmenį. Varvantis kraujas pavadinamas raudona beržo sula, o išdavikas batsiuovys su pilnu krepšiu baravykų stebi eilinę operaciją. Po trijų dienų jis „<...> iškišo kojas iš upių motinos duburio“, nes pilėniška jurisdikcija neturėjo kalėjimų ir laiko bylų tyrimui (Ibid., 60). Šiuos dalykus analizavęs istorikas Girnius tiksliai apibrėžė situaciją: „Teroro vartojimą lėmė ne tiek kovotojų psichologija, kiek objektyvios partizanų veikimo ir jų tikslų įgyvendinimo priemonės“ (G i r n i u s 1990, 369).

Bet Četrausko romane paaiškėja, kad išdavikas buvo ne batsiuovys, o Ledinis, vaikų prieglaudos augintinis. Pats Juozas nuolat laviruoja tarp miško brolių ir bratokų, pereidamas iš vienos pusės į kitą. Naratoriaus žodžiais, Juozas bratokams buvo pelė, nors jis pats išsivaizdavo esąs katinas. Jis „tapo dvigubu agentu *de jure*, bet nemanė juo būti *de facto*“ (Č e t r a u s k a s 2004, 67). Po rinkimų, vežant biuletenius su įrašais: „Jei balsuosi – nealsuosi“, Juozą ir pervažiuoja romano pradžioje minimas sunkvežimis, kitaip sakant, bratokų likvidacija įvykdyta (Ibid., 70). Visą šią istoriją apmąsto pomirtinė Juozo siela, kuri reflektuoja ne tik personažų, bet žmogaus egzistencijos klausimus, sielos kančias šiame ir aname pasaulyje. Skaisytykloje Juozas ištaria: „Tik ta Tėvynė iš mūsų tiek daug reikalauja“ (Ibid., 83). Četrauskas tarsi nemato to, ko iš lietuvių romanisto tikėtusi tautiečiai, skaitantys apie partizanus. Četrausko partizaninis karas – metafora, ironija, grotesku kuriamas naratyvas, kuriame istorija yra tik fikcijos miške vaikščiojančio skaitytojo sąmonėje ir filologinėje kompetencijoje. Romane nėra konkrečių istorinių nuorodų, datų, vardų, įvykių, įstatymų ir įsakymų, tėra tik savitas žodžių ir stiliaus pasaulis. Jo fragmentą autorius pateikia akcentuodamas stilių, o tai reiškia, kad romano stiliaus figūros (ypač leksinės semantinės ir sintaksinės) ir yra empirinio autoriaus instrukcijos pavyzdiniam skaitytojui. Šis literatūrinis ir mentalinis pasivaikščiojimas po Četrausko fikcijos mišką rodytų, kad „<...> meniniai tekstai padeda įveikti mūsų metafizinį ribotumą. Mes gyvename milžiniškame realaus pasaulio labirinte, kuris didesnis ir sudėtingesnis už Raudonkepuraitės pasaulį“ (E c o 1995, 115).

Šie trys pasivaikščiojimai fikcijos miškuose buvo skirtingi, jie rodo, kad Gaškaitė-Žemaitienė į fikcijos miškus per istoriją, aktualizuodama empirinį skaitytoją. Ivaškevičius kuria galimus miškus per pramaną, steigia pavyzdinį skaitytoją, kuris tarp istorijos ir fikcijos žaismingai gali padėti lygybės ženklą. Četrauskas taip pat kuria galimą mišką, bet per stilių, kuris taip pat inicijuoja pavyzdinį skaitytoją, galintį pasimėgauti kalbos galimybėmis. Miškas partizanams buvo „galimas pasaulis“, kuriame lygiomis dalimis egzistavo ir realybė, ir fikcija. Partizanai fikcijos – nesamybės – pagrindu grindė tikrovę, o romanistai fikciją kūrė tikrovės pagrindu. Eco suformuluota miško kaip naratyvinio teksto metafora sujungia realų mišką ir fikcijos mišką į vieną darinį. Šie miškai susitinka, nes juos sudaro naratyviniai takai, kuriais partizanus veda „didysis pasakojimas“, o romanistus – bandymas jį

išsaugoti (Gaškaitė-Žemaitienė) ar žaismingai (Ivaškevičius) ir kritiškai (Četrauskas) jį reflektuoti. Partizanų pasirinkimas buvo laisvė ir mirtis, o romanistų – mėginimas suvokti ir interpretuoti Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio istoriją. Ši istorija, XX a. prasidėjusi ir pasibaigusi realia miške, XXI a. atgyja fikcijos miške. Autorių ir skaitytojų skirtingi pasivaikščiøjimai po fikcijos miškus turi vieną prasmę, ir ją tiksliai nusakė Eco: „mes, suaugę, per literatūrą laviname savo sugebėjimus struktūruoti praeities ir dabarties patirtį“ (Ibid., 131). Patirtį, kuri suponuoja atmintį, be kurios neįmanoma vaikščioti nei realia miške, nei fikcijos miške.

Šaltiniai ir literatūra

- Č e t r a u s k a s 2004 – Teodoras Četrauskas, *Tarsi gyventa*, Vilnius: Charibdė.
- DLKŽ 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. red.) ...[et al.], 4-asis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- E c o 1984 – Umberto Eco, *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*, Bloomington: Indiana University Press.
- E c o 1995 – Umberto Eco, *Six Walks in the Fictional Woods*, Cambridge Massachusetts and London England: Harvard University Press.
- G a š k a i t ė - Ž e m a i t i e n ė 2000 – Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, *Užverstų šulinių vanduo*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- G a š k a i t ė - Ž e m a i t i e n ė 2007 – Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, Trečiasis leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- G i r n i u s 1990 – Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Fotografinis leidimas su autoriaus pratarme Lietuvos skaitytojams, Vilnius: Mokslas.
- I v a š k e v i č i u s 2002 – Marius Ivaškevičius, *Žali*, Vilnius: Tyto alba.
- LBPDD 2008 – *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis: 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d.*, parengė Algis Kašėta, Trečiasis papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- M o r a n 2010 – Joe Moran, *Interdisciplinarity*, Second Edition, London and New York: Routledge.
- P o c i u s 2009 – Mindaugas Pocius, *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- R a m a n a u s k a s - V a n a g a s 1992 – Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų*, Antras leidimas, Vilnius: Mintis.
- T r i m o n i e n ė 2005 – Rūta Trimonienė, „Paminklas Jonui Žemaičiui-Vytautui Palangoje“ [prieiga internete: <http://www.genocid.lt/Leidyba/17/paminklas.htm>, žiūrėta 2011-08-24].

Nerijus Brazauskas

Įžengiant į fikcijos miškus: Lietuvos partizanai Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės, Mariaus Ivaškevičiaus, Teodoro Četrausko romanuose

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *fikcija, galimas pasaulis, miškas, partizanai, romanas, istorija, skaitytojas, naratyvinis tekstas.*

Straipsnyje nagrinėjama, kaip Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės romane *Užverstų šulinių vanduo* (2000), Mariaus Ivaškevičiaus romane *Žali* (2002), Teodoro Četrausko romane *Tarsi gyventa* (2004) kuriama fikcija apie partizanus, koks yra tikrovės ir fikcijos santykis, kaip traktuojama istorija, kokiam skaitytojui adresuotas tekstas, kokį skaitytoją tekstas kuria. Keliama hipotezė, kad miškas partizanams buvo „galimas pasaulis“, kurį Umberto Eco apibrėžia kaip kultūrinį konstruktą. Šio tyrimo metodologija – Umberto Eco naratyvinio teksto koncepcija, teigianti, kad „Miškai – naratyvinio teksto metafora, ne tiktai pasakų, bet kiekvieno naratyvinio teksto“. Naratyviniame tekste svarbiausias yra skaitytojas: „empirinis“ ar „pavyzdinis“. Bet koks naratyvinis tekstas yra miškas, o jame gali klaidžioti ir empiriniai, ir pavyzdiniai skaitytojai bei autoriai.

Visi trys lietuvių romanistai skirtingai vaikščioja fikcijos miškuose. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė įžengia į fikcijos miškus per istoriją, aktualizuodama empirinį skaitytoją. Ivaškevičius kuria galimus miškus per išmonę. Jis kuria pavyzdinį skaitytoją, kuris tarp istorijos ir fikcijos gali padėti lygybės ženklą. Četrauskas taip pat kuria galimą mišką, bet per stilių, kuris taip pat inicijuoja pavyzdinį skaitytoją, galintį pasimėgauti kalba. Miškas partizanams buvo „galimas pasaulis“, kuriame lygiomis dalimis egzistavo ir realybė, ir fikcija. Partizanai fikcijos – nesamybės – pagrindu grindė tikrovę, o romanistai fikciją kūrė tikrovės pagrindu. Eco suformuluota miško kaip naratyvinio teksto metafora sujungia realų mišką ir fikcijos mišką į vieną darinį. Šie miškai susitinka, nes juos sudaro naratyviniai takai, kuriais partizanus veda „didysis pasakojimas“, o romanistus – bandymas jį išsaugoti (Gaškaitė-Žemaitienė) ar žaismingai (Ivaškevičius) ir kritiškai (Četrauskas) jį reflektuoti.

Nerijus Brazauskas

**Entering the Fictional Woods: Lithuanian Partisans in the Novels by
Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Marius Ivaškevičius and Teodoras Četrauskas**

S u m m a r y

Keywords: *fiction, possible worlds, wood, partisans, novel, history, reader, narrative text.*

The article theoretically and practically deals with the following questions: how is fiction on partisans created, what is the relation between fiction and reality, how is history treated, to what reader is the text addressed, what reader the text creates in the novel *Užverstų šulinių vanduo* (The Water of the Filled Wells) (2000) by Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, the novel *Žali* (The Green) (2002) by Marius Ivaškevičius, the novel *Tarsi gyventa* (As if I Have Lived) (2004) by Teodoras Četrauskas.

The hypothesis is raised that the wood for partisans was a “possible world”, which is defined by Umberto Eco as a cultural construct. The methodology of the present research is the conception of a narrative text proposed by Umberto Eco: “Woods are a metaphor for the narrative text, not only for the text of fairy tales but for any narrative text”. In the narrative text, an “empirical reader” and a “model reader” are most important. Any narrative text is a wood; both empirical and model readers and authors can wander therein.

All three Lithuanian novelists differently walk in the fictional woods. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė enters the fictional woods through history, making an empirical reader relevant. Ivaškevičius creates a possible wood by using his resourcefulness. He produces a model reader who can creatively put an equality sign between history and reality. Četrauskas also creates a possible wood but through style which also generates a model reader who can indulge in language possibilities. The wood for partisans was a “possible world” in which both reality and fiction co-existed on equal terms. Partisans based reality on non-existing fiction, and the novelists created fiction on the basis of reality. Eco’s metaphor of wood as a narrative text could integrate a real wood and a wood of fiction into one formation. These woods get together because the narrative paths join them. Along these paths, partisans are guided by a “great narrative”, and novelists make an attempt to save (Gaškaitė-Žemaitienė) or reflect it creatively (Ivaškevičius) and critically (Četrauskas).

Nerijus BRAZAUSKAS
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[nerijusbraz@gmail.com]